

Hannah Arendt luisterviering

21 juni 2020

Vorbereiding: Marieke Fernhout, Tamme Wiegersma, Ria Huisman, Jan Hulsbergen

Lied: Wie wil mag komen (Huub Oosterhuis / Antoine Oomen)

Ik ben, zegt Gij, de eerste en de laatste
Alfa Omega, begin en einde.
Wie dorst zal ik om niet te drinken geven
uit mijn bron, die bron van levend water.
Wie wil mag komen, zegt Gij, komen drinken.
Ik zal er zijn.

Inleiding

Het kwam door dat ene zinnetje over Hannah Arendt: 'Haar stijl is meer verhalend dan systematisch.'

Deze Duits-Joodse filosofe is vooral bekend geworden door haar visie op het kwaad als iets volkomen banaals, naar aanleiding van het Eichmann-proces aan het begin van de jaren '60. Maar ook daarin kunnen we haar afwijzen van grote metafysische systemen ontdekken en haar focus op de relationele werkelijkheid van mensen met en onder elkaar, mensen die onderling zo verschillend zijn. Dat we juist in dat verschillend zijn zo gelijk zijn: dat bracht me bij het verhaal van Ruth, die als vreemdeling in Bethlehem komt en daar deel uit zal gaan maken van het verhaal van de God van Israël met zijn mensen, als voormoeder van David, als voormoeder van Jezus. En zo maakt Ruth ook een nieuw begin aan een verhaal dat dood leek te lopen....

Lied: Al wat wij verlangen (Gerard Swüste / Thom Jansen)

Al wat wij verlangen, hopen,
is hier op zijn plaats.
Visioenen, brood van leven,
wijn om met elkaar te delen,
woord van een eeuwen oud verhaal.
Zo zijn wij dit uur gekomen
in de ruimte van jouw Naam.

Soms in twijfel, angst en leegte,
niet meer weten wat.
Waar ben jij, als we je roepen?
Hoelang nog moeten we zoeken?
Ben je een woord niet meer dan dat?
Hoe kun je ons dan vergeten
is er zoiets als jouw stad?

Jij, geef antwoord op ons zingen,
sterk ons met je woord.
Laat er brood zijn, wijn voor allen,
laat ons niet in leegte achter.
Wees het oor dat naar ons roepen hoort.
Laat je Naam hier troostvol klinken,
wees ons voedzaam, levend woord.

Lezing 1: Ruth 1: 15-17/Ruth 4: 9-10/Ruth 4: 13, 16-17

‘Kijk, je schoonzuster gaat terug naar haar volk en haar god,’ zei Noömi, ‘ga haar toch achterna!’ Maar Ruth antwoordde: ‘Vraag me toch niet langer u te verlaten en terug te gaan, weg van u. Waar u gaat, zal ik gaan, waar u slaapt, zal ik slapen; uw volk is mijn volk en uw God is mijn God.’

Daarop sprak Boaz tot de oudsten en alle anderen die daar waren: ‘U bent er vandaag getuige van dat ik van Noömi het gehele bezit van Elimelech en dat van Kiljon en Machlon koop. Daarmee neem ik ook Ruth tot vrouw, de Moabitische, de vrouw van Machlon, om de naam van haar overleden man te laten voortleven op zijn land. Zo zal zijn naam niet verloren gaan bij zijn verwanten en de inwoners van de stad. U bent daar vandaag getuige van.’

Daarna nam Boaz Ruth bij zich, zij werd zijn vrouw, en hij sliep met haar. De Heer liet haar zwanger worden en ze baarde een zoon. Noömi nam de jongen op haar schoot en bleef hem vanaf dat moment verzorgen. De buurvrouwen gaven hem zijn naam. ‘Noömi heeft een zoon gekregen,’ zeiden ze, en ze noemden hem Obed.

Lied: Aan de mens (Huub Oosterhuis / Oomen)

Boom je stam was koud en bloot
in de winter leek je dood.
Komt de zomer vuur en vlam
bloeien rozen aan je stam.

Mens wat ben je dood en koud
als je niet van mensen houdt.
Zonder liefde vlam en vuur
is je leven kort van duur.

Zonder lachen licht en lied
zonder liefde gaat het niet.
Mensen leef toch en godweet
vind je liefde bij de vleet.

Lezing 2: citaten van Hanna Ahrendt

1. ‘Elk einde in de geschiedenis bevat noodzakelijkerwijs een nieuw begin; dit begin is de belofte, de enige boodschap die het einde ooit kan voortbrengen. Beginnen is, vóórdat het een historische gebeurtenis wordt, het hoogste vermogen van de mens.’

2. 'Pluraliteit is het gegeven dat het menselijk bestaan principieel 'samen leven' betekent'. We hebben per definitie elk een ander, onreduceerbaar eigen perspectief op de werkelijkheid. En in dat verschillend-zijn is paradoxaal genoeg tegelijkertijd onze gelijkheid gelegen. Gelijkheid is geen onvervreemdbare, 'natuurlijke' menselijke eigenschap; gelijkheid ontstaat pas wanneer mensen ge
3. Gzamenlijk handelen en spreken ten overstaan van elkaar in de publieke ruimte.' 'Aangezien wij altijd handelen in een web van relaties, zijn de gevolgen van elke daad grenzeloos: elke daad brengt een kettingreactie teweeg, en elk proces is de oorzaak van onvoorspelbare nieuwe processen.'

Lied: Mocht het waar zijn (Oosterhuis / Oomen)

Mocht het waar zijn wat gegrift staat:
dat er iemand is die hoort.
Moge Gij het zijn die hoort, weet,
ziet, afdaalt om te bevrijden.

Die ons losmaakt uit de strikken
van de nacht, de hand der heersers
die ons uitdrijft, zee, woestijn in,
naar een oord van licht en water.

Mocht het waar zijn dat uw liefde
tot op heden nog van kracht is –
dat Gij ons nog in de dood kent,
ook nog daar, als dat zou kunnen.

Wees als toen een God-Bevrijder:
laat een nieuwe laatste oorlog,
die gifbeker ons voorbijgaan.
Zend uw engel, Uw messias,
die hem uit de handen van de
heersers slaat, de afgrond in –
die ons wenkt uit onze kelders
en ons toeroept: Vrede nu.

Overweging (deel 1)

Als je alleen maar naar de betekenis van de namen in het boek Rut zou kijken, heb je al een aardig idee hoe deze prachtige streekroman zich gaat ontwikkelen. Ruth, de Moabitische, de vreemdelinge, zij komt uit een volk van aartsvijanden van Israël, is tegelijk Ruth, de trouwe, die 'for better and worse' bij haar schoonmoeder Noömi blijft. Noömi heeft haar man verloren en haar zoons, maar zal deze ene schoondochter niet verliezen. 'Waar jij gaat, ga ik ook, jouw volk is mijn volk en jouw God is mijn God.' Ruth markeert met deze woorden zowel een einde als een nieuw begin. Ze beëindigt als het ware haar relatie met haar geboorteland, haar volk, ze verbrandt al haar schepen achter zich. Maar tegelijk creëert ze een nieuw begin, omdat

‘elk einde in de geschiedenis noodzakelijkerwijs een nieuw begin bevat’, zoals Hannah Arendt het zegt. Als ik me afvraag of Ruth wel wéét waar ze aan begint, is dat eigenlijk een retorische vraag. Natuurlijk weet ze dat niet. Toen Hannah Arendt in 1933 vluchtte voor het naziregime in Duitsland en in Frankrijk terechtkwam, wist ze ook niet waar ze aan begon – alleen maar dat er geen weg terug was.

Maar wat gebeurt er met Ruth, eenmaal in Bethlehem aangekomen, dat voor Noömi ‘thuis’ is maar voor haarzelf een vreemd land met vreemde gebruiken en een vreemde god? Ze is een gastarbeidster en in die hoedanigheid mag ze langs de rand van de akker, waar de oogst in volle gang is, achter de maaiers aanlopen en de korenaren die zij laten vallen oprapen. Zo zorgt ze , elke dag zolang de oogst duurt, voor brood op de plank voor haar en haar schoonmoeder. Zo is het geregeld in Israëls grondwet, de Tora, want in dat land met zijn God zal het niet zo zijn dat de wezen, de weduwen en de vreemdelingen aan hun lot worden overgelaten. Iedereen is verantwoordelijk voor elkaar, hoe verschillend de mensen ook zijn.

Mooi gezegd, maar in de praktijk is de ongelijkheid natuurlijk overal aanwezig, de discriminatie op grond van afkomst, ras, geloof – er is niets nieuws onder de zon. De rand van de akker is de rand van de samenleving, en Ruth zal een makkelijke prooi zijn voor opdringerige maaiers die in haar een loslopende prooi zien. Maar dan gebeurt er iets bijzonders in dat web van relaties: Ruth wordt opgemerkt door Boaz, de eigenaar van de akker waar zij aren raapt. Boaz, de hereboer. In de verte familie van de overleden man van Noömi. Hij ziet die jonge vrouw daar gebukt achter de maaiers aangaan – hij ziet haar. Konden ze verschillender zijn, deze twee mensen? Ja, ze hebben elk een ander, onreducerbaar eigen perspectief op de werkelijkheid. Maar op het moment dat Boaz Ruth ziet, haar naar voren haalt en haar aanspreekt daar op die akker, ten overstaan van iedereen, worden zij elkaars gelijke. De hereboer en de gastarbeidster – dat zijn maar woorden. Twee mensen, een man en een vrouw, vinden elkaar daar voor het eerste als elkaars ‘tegenover’, zoals het in het scheppingsverhaal in Genesis 2 zo mooi staat. Geen tegenover in de zin van: kat en hond, maar twee mensen die elkaar op gelijke hoogte in de ogen kunnen kijken, die een relatie met elkaar aangaan.

Lied: Waar vriendschap is (Huub Oosterhuis / Tom Löwenthal)

Waar vriendschap is en liefde, daar is God.

Laat ons verheugd en vol ontzag,
voor Hem zingen dit lied voor Hem die leeft.
En dat wij oprechte liefde hebben voor elkaar:
waar vriendschap is en liefde, daar is God.

Waar vriendschap is en liefde, daar is God.

Op deze plaats bijeengekomen,
laat ons nu één van geest zijn, onverdeeld van hart.
Weg alle harde woorden, wrok en tweespalt.
Dat in ons midden liefde woont, God zelf.

Waar vriendschap is en liefde, daar is God.

Mogen wij zien, met allen die daar zijn,
verheerlijkt in het licht, uw Aangezicht –
onmetelijke vreugde, zekerheid
waaraan in eeuwigheid geen eind zal komen.

Waar vriendschap is en liefde, daar is God.

Overweging (deel 2)

Ruth en Boaz gaan als elkaars ‘tegenover’ een relatie met elkaar aan. Maar ook zij waren niet los verkrijgbaar, ze maakten, voordat ze elkaar vonden, al deel uit van een web van relaties, zoals Hanna Arendt dat benoemt. En elke stap die Ruth en Boaz nu zetten zorgt voor een kettingreactie, voor een begin van onvoorspelbare en onvoorstelbare nieuwe processen.

Boaz wil met Ruth als zijn vrouw verder en volgens de Tora heeft hij daar zelfs een speciale rol in, omdat hij een verre verwant is van Noömi. In het Bijbelboek Leviticus wordt dit zogenaamde ‘zwagerhuwelijk’ uitvoerig omschreven. Maar zoals het in alle sprookjes en streekromans gaat: er moet eerst nog een kink in de kabel worden weggewerkt. Er is namelijk nog een verwant van Noömi, die net iets dichter bij haar staat – en die heeft meer rechten dan Boaz. Recht op het land van Noömi’s overleden man en daarmee zal hij ook meteen het recht hebben om te trouwen met Ruth. Maar Boaz weet welke plaats hij heeft in dit web van relaties en gaat behoedzaam maar voortvarend op zijn doel af. Hij meldt de naastere verwant dat die het land van Noömi mag verwerven – die dat gretig wil accepteren. Totdat Boaz vertelt dat Ruth, de weduwe uit Moab, óók bij deze ‘package-deal’ hoort – waarop de naastere verwant zich haastig terugtrekt. Dat had hij niet ingecalculeerd! Dit onvoorspelbare nieuwe proces zal ertoe leiden dat niet zijn naam, maar die van de familie van Noömi en, erger nog, de naam van die vreemdelinge Ruth, aan dat land gekoppeld wordt - opdat die namen zullen voortleven in de geschiedenis van Israël. Daar ziet deze naastere verwant liever vanaf, bij dit proces wil hij niet horen...maar de wrange grap is dat juist zijn naam ten onder is gegaan in de geschiedenis. De Hebreeuwse woorden waarmee hij wordt aangeduid kun je het beste vertalen met ‘Dinges’. Of in het Latijn: Quibus. Het is een kwibus, deze man, hij mag geen naam hebben. En dan is het Boaz’ beurt. Ten overstaan van een schare van getuigen noemt hij de namen van allen die er niet meer zijn, maar die tot in lengte van dagen deel zullen uitmaken van de keten van geslachten. Elimelech, de man van Noömi; Kiljon en Machlon, haar overleden zonen en Ruth, de vrouw van Machlon in wie Machlons naam zal voortleven. Zij hebben naam gekregen in Israël en zij zullen naam krijgen, als de voorvaderen en de voormoeder van David, die op zijn beurt een voorvader van Jezus is. Over het begin van een onvoorspelbaar en onvoorstelbaar nieuw proces gesproken... Over de belofte van een nieuw begin gesproken... Over het hoogste vermogen van de mens gesproken...

Dat wordt niet zichtbaar in een gesloten metafysisch systeem, maar in een verhaal van twee mensen die in hun verschillend-zijn zo gelijk zijn – omdat ze ‘gezamenlijk handelen en spreken ten overstaan van elkaar in de publieke ruimte’ zoals Arendt zegt – omdat ze gezamenlijk liefhebben.

Elkaar, de mensen om hen heen, het land dat voor hen open ligt. Waar jij gaat, zal ik gaan, waar jij slaapt, zal ik slapen; jouw volk is mijn volk en jouw God is mijn God.'
Amen.

Lied: Waar liefde woont (Anneke Meiners / Felicity Goodwin)

Dat heel mag worden mijn huis,
met al wie daar behoren,
vanouds en nieuw geboren,
gebleven of verloren -
dat heel mag worden mijn huis.

Dat groot mag zijn mijn hart
en zacht en toegenegen,
als bron uit god gekregen
tot overvloed, tot zegen -
dat groot mag zijn mijn hart.

Dat heel mag worden ons huis.
Dat groot mag zijn ons hart.

Voorbeden

Niemand ontkomt eraan, jarenlang kunnen je dagen mild zijn en leef je in de zachte bries van kleine zorgen. Ineens zijn daar stormen van pijn
Ons verstand, ons denken vertelt dat wij dansen tussen licht en donker.
Het gaat nooit alleen langs kalme meren, je moet de vloed ook ruiken: vechtend in de branding. Hoe houden wij dat vol?

Hoe overleven wij, kunnen wij nog samen leven?
Gedragen wij ons verantwoordelijk. Zijn we ons bewust van ons doen en laten?

Zijn wij ons werkelijk bewust van de manier waarop wij in dit leven staan?
Ons besef, ons denken: is het paraat of leven wij in afwezigheid daarvan om erop los te leven?

Wij zijn zo verschillend van elkaar en ongelijkheid ligt op de loer

Zo bidden wij voor alle zorgdragers en zorgbehoevenden, voor de zieken en gezonden, voor de vechters en de vierders, voor levenden en doden.

En voor onszelf bidden wij, omdat we gezamenlijk liefhebben, omdat wij elkaar liefhebben

O god, red ons in de storm van deze crisis; wij zoeken naar uitzicht, hoop, troost, moed en liefde, om elkaar vast te houden en te dragen, tot aan het einde der dagen.

Dat wij in benauwenis, in welke nood ook, Jou nog hebben, als een ademtocht.
Zo heb Jij het voor alle tijden geschreven. Mocht ik dat doorgronden. Dan zal ik leven!
Amen.

Lied: Om warmte (Huub Oosterhuis / Wilfried Kemp)

Om warmte gaan we een leven
gaan wij over de zee,
vliegen wij terug langs de hemel -
om iemand gaan wij een leven
met licht en donker mee.
Vogeltje van de bergen,
waar gaat de tocht naartoe?
Om warmte wil ik zwerven
en komen naar iemand toe.

Om zachtheid gaan wij een leven,
gaan wij onder de nacht,
kruipen wij onder de hemel -
om woorden gaan wij een leven,
om lachen en zoenen zacht.
Mensje daar in de verte,
waar snelt je voetstap heen?
Waar zachtheid is te vinden
daar snellen mijn voeten heen.

Om liefde gaan wij een leven,
sterven wij dood na dood,
wagen de verste wegen -
om jou, op hoop van zegen,
mijn liefde, mijn reisgenoot.
Dalen van zwarte aarde,
bergen van hemelsblauw,
om alles ga ik dit leven,
om alles of niets met jou.

Zegen
